

YENİ ARAŞTIRMALARIN IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU ARKEOLOJİSİ

TAHSİN ÖZGÜÇ

Anadolunun Assur Ticaret Kolonileri devrinden önceki durumunu yeni kazıların, keşiflerin ışığında tetkik etmek faydalı olacaktır. K. Bittel, mahallî medeniyetlerin tekâmülü hakkındaki ilk toplu araştırmasının neticelerini 1945 yılında neşretti¹. M. Mellink, Eski Tunç Devrinde Orta Anadolu'nun mihrakını teşkil eden Alacahöyük kiral mezarlarının Ege medeniyetleri karşısındaki durumunu tetkik ederken, Anadolu arkeolojisinin çok mühim bazı problemlerine de, dikkatli bir şekilde, parmak bastı². A. Goetze ve J. Mellaart, M. Ö. 4000-2300-2000 yılları arasındaki Anadolu medeniyetlerini, coğrafya yayılışlarına göre, tetkik ve münakaşa ettiler³. Biz de, burada ele aldığımız problemlerin bazıları üstünde 1948 yılındanberi durmaktayız⁴. Bu araştırmalarda, mütehassısların mühim mevzulardan bir çoğunun izahında görüş birliğine sahip oldukları, bazı noktalarda da birbirlerinden ayrı düşündükleri görülmektedir. Fakat, bu ayrılıklar esasta ve malzemenin tayin ve teşhisinde değildir; tefsirdedir.

Okuyucuların, Anadolu'da son senelerde yapılan büyük keşiflerin neticelerini, muntazam bir şekilde, temin etmek imkânına sahip olduklarına, bilhassa, işaret etmek isteriz. M. Mellink'in⁵ ve Fritz Schachermeyr'in⁶ bu konuda gösterdikleri büyük gayret şükranı sayandır.

¹ Kurt Bittel, Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens, Tübingen, 1945, 2. erweiterte Auflage.

² Machteld J. Mellink, The Royal Tombs at Alacahöyük and the Aegean World (The Aegean and the Near East, Studies presented to Hetty Goldman).

³ James Mellaart, Anatolia, C. 4000-2300 B. C. (The Cambridge Ancient History, revised edition of volumes I and II) 1962, s. 3-50.; Albrecht Goetze, Kleinasien 1957, s. 17-44.

⁴ Tahsin Özgüç, Die Bestattungsbräuche im vorgeschichtlichen Anatolien, Ankara 1948.

⁵ Machteld J. Mellink, Archaeology in Asia Minor (AJA 59, s. 231-259; 60, 369-394; 62, 91-104; 63, 73-85; 64, 57-69; 65, 37-52; 66, 71-85; 67, 173-190).

⁶ Fritz Schachermeyr, Anzeiger für die Altertumswissenschaft, Bd. VI, 1953, p. 221 ff; X, 1957, s. 110 ff., ve Archäologischer Anzeiger 1962, s. 309 ff.

Bu sayede, kazı raporlarının geç veya hiç neşredilmemiş olmasının meydana getirdiği zorlukların mühim bir kısmı ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Biz bu yazımızda, yeni kazıların ışığında kazanılan bilgilere mühim bir yer ayıracağız. Orta ve Kuzey Anadolu konusunda bilgimizin gelişmesine en çok yardım eden büyük merkezlerden biri Kültepe-Kaniş, diğeri Horoztepe'dir. Kültepe, Kızılırmak güneyindeki Eski Tunç Devri medeniyetinin bütün safhalarını ve bundan Orta Tunç Devrine geçişi öğrenmemizi sağladı. Bundan sonra, bir III. Alishar medeniyeti veya yapı katı problemiyle karşılaşmıyacağız. III. Alishar müstakil bir devir ve medeniyet değildir. Boya ile nakışlı seramiği daha eski olan boyalı bir seramik nev'inden, Kayseri ovasında, tckâmül etmiştir. III. Alishar seramiği Assur Kolonileri Devrinin en parlak safhasına kadar (Karum'da II. kat), gittikçe, azalmak suretiyle çarkta yapılmış olan boyasız ve boyalı diğeri bir seramik nev'i yanında kullanılmıştır. Bu seramik nev'ini (III. Alishar) etnik bir zümreye bağlamak, henüz, mümkün değildir.

Kültepe kazıları, Eski Tunç Devri'nin son safhasında, bu bölgenin çok önemli bir medeniyete sahip olduğunu gösterdi. Bu çağda, Kültepe'nin Kuzey-Suriye ve Kilikya ile sıkı münasebeti vardır; hattâ bu münasebet Güney-Mezopotamya'ya kadar uzamaktadır. Bu devrin, Assur Kolonileri Çağını hazırladığı bir hakikattir. Assurlular bilinen, tanınan bir bölgeye gelmişlerdir. Orta Anadolu sanatının tekâmülünde Güney ile kurulan bu münasebetlerin tesiri büyük olmuştur. Kültepe kazıları, Orta Anadolu boyalı seramiğinin menşecine, alabaster idollerin devri konusuna, megaron tipindeki mâbedin varlığına ve bilhassa, Eski Tunç Devrinde de monümental binaların inşa edildiği hususuna çok önemli ışıklar tutmuştur.

Tokat'ın kuzeyindeki Horoztepe, yalnız, Alacahöyük'ü yalnızlıktan kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda, bu devirdeki beylerin zenginliğini, kuzey bölgelerinin madencilikte eriştiği seviyenin yükselişini de isbat etmiştir⁷. Mütevcaffa Profesör Julius Lewy'nin Kültepe metinlerinde adı geçen *Haburat* şehri münasebetiyle her devirde bakır işçiliği bakımından çok zengin olan Nixsar üstünde

⁷ Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, Horoztepe Kazıları-Excavations at Horoztepe, Ankara 1958.

durması, gerçekten, çok önemlidir⁸. Horoztepe, Niksar'ın hemen yanındadır. J. Lewy'nin görüşünü M. Ö. üçüncü bin yılının son çeyreğine ait zengin buluntular teyit etmektedir.

Orta ve Kuzey Anadolu'da tunçtan mızrakuçları, ilk defa, bu devirde görülmektedir. Baltaların bazı tipleri ile birlikte, bu silâhların Güney'in silâh tiplerine büyük bir benzerlik göstermesi çok dikkata şayandır⁹. Çok önemli bir harb aleti olan tunç mızrakucu, Assur Kolonileri devrinde, hattâ, Kaniş karum'unun III. ve IV. katlarında çok tekâmül etmiş ve daima Güney şekillerini muhafaza etmiştir¹⁰. Orta Anadolu'da tunçtan okuçları da, Alacahöyük'teki bir örnek müstesna¹¹, ilk defa Assur Kolonileri devrinde görülmektedir¹². Karum'un II. katındaki tunç harb baltasının tek paraleli Gözlu-Kule'de bulunmuştur¹³. Anadolu'nun silâh repertuvarında Güney'in tesiri çok büyük olmuştur. Bunu Kültepe'den Alacahöyük-Alişar-Mahmatlar-Horoztepe-Dündartepe'ye (Samsun) kadar takib etmek mümkündür.

Biz metinde, Eski Tunç Devri sonunda görülen büyük yangına Hititlerin sebep olmadığını yazmakla, mütehassısların bazılarında ayrılmış olduk. Kayseri Ovasında, Eski Tunç Devrinde yangınlar bu devrin Geç ve Orta safhasına ait olan muhtelif yapı katlarında, çok şiddetli bir şekilde, görülmektedir. Hititler, yalnız, Anadolu'ya geldikleri zaman değil, hemen sonraki devirde dahi azınlıkta idiler. Halbuki, Orta ve Kuzey Anadolu beyleri her türlü silâhı kullanma-

⁸ Julius Lewy, Some aspects of commercial life in Assyria and Asia Minor in the Nineteenth pre-Christian century (Journal of the American Oriental Society, Vol. 78/2, 1958, s. 94).

⁹ D. B. Stronach, The development and diffusion of metal types in Early Bronze Age Anatolia (A. St. VII, 1957, s. 113 ff.); Horoztepe, s. 54, not 65; Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, Horoztepe buluntuları-Objects from Horoztepe (Belleten 82, s. 216, 218.); K. Bittel, Hethiter und Proto-Hattier (Historia I, 1950, s. 273).

¹⁰ Tahsin Özgüç, Kültepe-Kaniş, Assur Ticaret Kolonilerinin merkezinde yapılan yeni araştırmalar (New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies, Ankara 1959, s. 110).

¹¹ Hamit Koşay, Alacahöyük Kazısı-Les fouilles d'Alacahöyük, Ankara 1951, Pl. 167, Al. E. 28.

¹² Kültepe-Kaniş, s. 109.

¹³ Hetty Goldman, Excavations at Gözlükule-Tarsus II, 1956, Pl. 425, 27; Belleten 73, s. 70 (Tahsin Özgüç).

sını biliyor, çok zengin ve müstahkem¹⁴ şehirlerde oturuyorlardı. Bunun için, medeniyet seviyeleri çok aşağı durumda ve miktarları çok az olan Hitit muhacirlerinin, bu kadar kısa bir zamanda ve her yerde, bir anda bütün bu şehirleri yakıp-yıkmalarına imkân yoktu. Ayrıca, bu mücadele sırasında yakılan kalelerde, evlerde, enkaz arasında barbar Hititlere veya geldikleri bölgelere has hiç bir eşya veya silâh da kalmamıştır. Bu bir tesadüf dahi olsa, bundan sonra Orta Tunç Devri başlarken ortaya çıkan medeniyette görülen değişiklik de, ayrı bir dili konuşan ve çok uzaklardan göç eden, her şeyi yakıp-yıkan yabancı bir kavmin meydana getireceği değişiklikten ziyade, mahallî bir tekâmülün ve Güney'den gelen bir tesirin sebebiyle meydana gelmiş bir değişiklik olarak görülmektedir. Bu değişikliğe Hititlerin sebep olmadığını düşünüyorum. Esasen, Hititler Anadoluya dillerinden ve henüz iyice nüfuz edemediğimiz âdetlerinden başka, medeniyet getiren etnik bir zümre değildir. Onların en büyük muvaffakiyeti, yerli medeniyeti kabul etmeleri ve bu medeniyete uyub onu temsil etmesini bilmelerinde ve sonra da kendi medeniyeti ve sanatı haline getirmelerindedir ki, bu da büyük bir kabiliyete sahip olmanın bir neticesidir. Hiç şüphesizdir ki, benim yazdıklarım yalnız arkeoloji bakımındandır. Bir toplantıda Profesör Albrecht Götze'nin de söylediği gibi, daha geç devre ait olan Hitit yazılı vesikaları bu bakımdan tetkik edilince, Hititlere has, Anadolu'ya yabancı olan yeniliklerin ortaya konulması muhtemeldir. Bu, ancak, problemlerimizin hallini kolaylaştırır. Meselâ, Hititlerdeki *Pankuş* ne kadar önemli bir meclis isci, metinlerde mevcut olması muhtemel diğer teşkilâtun veya âdetlerin, bu bakımdan, ortaya konulması da o nisbette faydalı olacaktır. Yalnız, metinlerin yazıldığı devrele Assur Kolonileri Devri ve onu hemen takib eden çağ arasında geçen zamanın da göz önünde tutulması ve bu asırlar zarfında, Anadolu içinde, ortaya çıkabilecek yeniliklerin kimlere ait olabileceğinin de tayinine çalışılmalıdır.

Metinde Ankara yakınındaki Karaoğlan kazılarında da bahsettik. J. Mellaart'ın Ahlatlıbel hakkında yazdığı gibi¹⁵, Karaoğlan da seramik ve silâh tipleri bakımından Batı Anadolu'nun tesiri altındadır (Lev. X, 2). Batının Sakarya bölgesindeki büyük şehirler üstündeki tesiri kuvvetlidir. Buna karşılık, bir köy olan Etiyokuşu'ndaki

¹⁴ Hethiter und Prto-Hattier, s. 272.

¹⁵ J. Mellaart, Anatolia, s. 38.

tesiri çok daha zayıftır. Buna rağmen, seramiğin mühim örneklerinde, idollerde ve damga mühürlerde Orta Anadolu teknik ve düşüncesi, tamamen, hakimdir. Esasen, Çatalhöyük kazılarının da isbat ettiği gibi, damga mühür Orta Anadolu'da yaratılmıştır¹⁶. Güney'in tesiriyle meydana gelmiş değildir.

Sivrihisar yakınındaki Yazırhöyük'de¹⁷, yeni olarak, meydana çıkarılan Geç Kalkolitik seramiğin önemi, Büyükgüllücek medeniyetini batıya bağlamışa yardım etmiş olmasındadır. Sakarya bölgesinde, henüz, başka bir Kalkolitik medeniyet tetkik edilmemiştir. Bu konuda bu bölgede de çalışmak lâzımdır.

Yukarı Menderes vadisindeki Beycesultan Anadolu arkeolojisinin köşe taşlarından birini temsil etmektedir¹⁸. Beycesultan, kuvvetli mahalli hususiyetlere sahip bir Batı Anadolu şehridir. V. kattaki yanmış saray hem kronolojisi, hem de planı bakımından, Anadolu'da üniktir¹⁹. Bunun Girit saraylarına olan münasebeti neşriyattan sonra anlaşılacaktır. Buradaki megaron'lar, bu mühim yapı tipinin uzun devirler boyunca kullanıldığını ve Orta Anadolu'ya ne şekilde bağlandığını öğretebilecek en önemli yeni mimarlık keşiflerindedir.

J. Mellaart'ın Hacılar'da²⁰ ve Çatalhöyük'de²¹ yaptığı büyük keşifler, son senelerde yalnız Anadolu'da değil, bütün Yakın Şark'ta yapılanların en mühimdir. Bu iki merkezde, beklenmiyen, iki medeniyet keşfedildi. Eski Kalkolitik'de müstahkem bir şehir medeniyeti, ve Eski Neolitik'de muhtelif binalardan müteşekkil yapı grublarından ibaret olan bir şehir tipinin ortaya çıkarılmış olması, Anadolu'nun Neolitik ve Kalkolitik medeniyetleri hakkındaki düşüncelerimizin, esastan, değişmesine sebep oldu. Böylece, Anadolu medeniyet-

¹⁶ James Mellaart, *The Beginnings of Mural Painting* (Archaeology 15/1, 1962, s. 2 ff. and 9).

¹⁷ Raci Temizer, *Yazırhöyük Buluntuları* (V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1960, s. 156-164); ve J. Mellaart, *Anatolia*, s. 7.

¹⁸ Seton Lloyd and James Mellaart, *Beycesultan Excavations* (A. St. V, 1955, s. 39 ff; VI, 1956, s. 101 ff; VII, 1957, s. 27 ff; VIII, 1958, s. 93 ff; IX, 1959, s. 35 ff; X, 1960 (Seton Lloyd) s. 31 ff., ve Seton-Lloyd-James Mellaart, *Beycesultan, Vol. I, London, 1962*.

¹⁹ A. St. VI, 1956, s. 106 ff.

²⁰ James Mellaart, *Excavations at Hacilar* (A. St. VII, 1958, s. 127 ff.; IX, 1959, s. 51 ff; X, 1960, s. 83 ff; XI, 1961, s. 39 ff.).

²¹ James Mellaart, *Excavations at Çatalhöyük* (A. St. XII, 1962, s. 41 ff; XIII, 1963, s. 43 ff.).

lerinin tekâmülünün diğer Önasya memleketlerindeki tekâmülden farklı olmadığı, yani, bu memleketteki köy ve şehir hayatının Büyük-
güllücek'teki Geç Kalkolitik'le başlamadığı, bu keşiflerden sonra, anlaşılabilmiştir. Çatalhöyük'deki mimarlık eserleri, freskler, ve evlerin duvarlarındaki hayvan başı heykelleri, taştan figürinler Yakın Doğu'da bilinen Neolitik medeniyetlerin eserleriyle mukayese edilemeyecek bir seviyededir. Hiç şüphesizdir ki, bu medeniyetlerin izah ve tefsiri zamana ihtiyaç göstermektedir. Yalnız, muhakkak olan bir şey var ise o da her yeni keşif Anadolu'nun Doğu ile Batı arasındaki durumunun manasını daha iyi anlamamıza yardım etmektedir. Bu makale, bilhassa, bu noktanın üstünde toplanmıştır.

Anadolu Doğu ile Batı arasında bir köprüdür. Fakat, çok defa, bu köprünün coğrafya manâsı, tarih ve arkeoloji problemlerinin çözülmesinde, mübalağalı bir şekilde kullanılmıştır. Anadolu Güney ve Güneydoğu bölgelerine, Kuzey Suriye'eye ve Kuzey Mezopotamya'ya kolay bağlanır. Toroslar ve Doğu Toroslar geçilmez, münasebetlere imkân vermiyen birer mania değildir. Aksine, Eski Dünya'nın bu iki büyük parçasını birbirine bağlamışa hizmet eden tabii yollara, geçitlere sahip dağlardır. Tabiatın sağladığı bu imkân, Orta Anadolu medeniyetlerinin inkişafında ve dış münasebetlerinde büyük bir öneme sahibdir. Tabii zenginlikleri bol olan Anadolu, her devirde, güney ve güneydoğusundaki eski ülkelerle, bu yollar vasıtasıyla, temasını muhafaza etmiştir. Bu, Anadolu'yu Eski Önasya memleketlerinden ayrılmaz bir hale getirmiştir. Fakat, bunun yanında Anadolu coğrafyasının tezatlarla dolu olmasının da tesirleri vardır. Bu kara parçası geniş ovalar, yüksek dağlar, stepler, derin ve dar vadiler, dağlarla çevrili küçük ovalar ve sarp kayalıklardan müteşekkildir. Bunun, Anadolu medeniyetlerinin inkişafında iki büyük rolü olmuştur: a- mahallî hususiyetler, her yerden daha kolay, meydana gelmiştir; b- geleneğin devamı sağlanmıştır. Bunun için Anadolu medeniyetlerini, bölge-bölge tetkik etmeden önce, umumî bir netice çıkarmışa çalışmak tehlikelidir.

Çukur-Ova, Hatay ve Güneydoğu Anadolu'yu bir yana bırakacak olursak, Kuzey'deki büyük sahanın, Neolitik, Kalkolitik ve Eski Tunç Devrinde, tetkikini 4 bölge halinde yapmak lâzımdır:

- 1 — Doğu Anadolu,
- 2 — Orta Anadolu-Kızılırmak-Sakarya Bölgesi,
- 3 — Konya-Gölleri Bölgesi,

4 — Batı Anadolu,

5 — Orta Anadolu ile Batı Anadolu arasındaki İntikal Bölgesi,
Bu bölgeler de, kendi aralarında, tâli gruplara ayrılır.

1 — Doğu Anadolu, bilgimizin en az olduğu bölgedir²². Van yanında Tilkitepe²³ ve Kalecik²⁴, Erzurum yakınında Karaz²⁵ ve Pulur²⁶, Anadolu dışında Geoytepe²⁷, Trialeti²⁸, henüz, çok kuvvetli birer yardımcı olmaktan uzaktır. Buradaki Kalkolitik ve Eski Tunç Devri medeniyetleri yerli bir karakter gösterir. Çoğu tek renkli olan kabartmalı, yivli, siyah renkli seramiği, tunç silâhları, hususî ocak tipleri Doğu Anadolu'ya hasır. Bu medeniyetin batı sınırı Sivas çevresine kadar yaklaşmaktadır. Tabîî yol üstünde bulunan Elaziz-Malatya ovalarında Doğu Anadolu seramiği ve Tel-Halaf, El-Ubeyd kap parçaları aynı höyükte görülebilmektedir²⁹. Fakat, bu medeniyetlerin ne şekilde tabakalandıklarını izah etmek lâzımdır³⁰. Bu bölgede bu çanak-çömlek nevelerinin kullanılmış olmasına şaşmamak lâzımdır; çünkü Tel-Halaf çanak-çömleği Tilkitepe'de, El-Ubeyd kap parçaları da Kültepe'nin güneyindeki Frakdin'de³¹ bulunmuştur.

Burada, önemli bir problemi hatırlamalıyız. Kuzey Suriyenin ve Kuzey Mezopotamya'nın tesirinden uzak kalmış olan Doğu Anadolu höyüklerindeki kazılarda ve höyük satırlarında M. Ö. İkinci Bin yılına ait katlara ve küçük eşyaya raslanmamaktadır. Buna karşılık, Geç Kalkolitik ve Eski Tunç Devri katları çok kalındır. Buna göre,

²² J. Mellaart, *Anatolia*, s. 41 ff.

²³ Edward O. Reilly, Tilkitepe'de ilk kazılar-Test Excavations at Tilkitepe 1937 (*Türk Tarih-Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi* IV, 1940, s. 145-178); Kurt Bittel, *Archäologischer Anzeiger* 1939, 54, s. 108 ff.; C. A. Burney, *Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age* (A. St. 1958, s. 160 ff.).

²⁴ Kurt Bittel, *Archäologischer Anzeiger* 1940, 55/2, s. 58 ff.

²⁵ Hamit Koşay-Kemal Turfan, Erzurum-Karaz Kazısı Raporu (*Belleten* 23, 1959, s. 349-413); W. Lamb, *The Culture of Northeastern Anatolia and its neighbours* (A. St. IV, 1954 s. 21-23).

²⁶ Hamit Koşay-Hermann Vary, Pulur Kazısı-Die Ausgrabungen von Pulur, Ankara 1964.

²⁷ Burton T. Brown, *Excavations in Azarbaijan 1948*, London 1951.

²⁸ B. A. Kuftin, *Archeologiceskie raskopki v Trialeti I*, 1941.

²⁹ C. A. Burney, *A. St. VIII*, 1958, s. 159 ff.

³⁰ J. Mellaart, *Anatolia*, s. 41-43.

³¹ Tahsin Özgüç, Frakdin kabartması yanındaki prehistorik ev-Das prähistorische Haus beim Felsrelief von Frakdin (*Anatolia I*, 1956 s. 70).

Eski Tunç Devri seramiği Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde Orta Tunç Devrinde de yaşamasına devam etmiş olmalıdır. Spekülasyondan çekinmekle beraber, bu duruma göre, Van çevresinde yaşayan Hurriler batı ve güneybatıdan farklı olarak, siyah renkli, kalın cidarlı, parlak astarlı bir seramik cinsini kullanmış olmalıdırlar.

Khirbat-Kerak seramiğince, en çok, benziyen seramik Erzurum çevresinden ziyade, Elaziz-Malatya ovalarında bulunur; ve bunu Amik Ovasına kadar sıralanan höyüklerde adım-adım takip etmek mümkündür. Biz bu seramik nev'inin etnik bağlar kurmak için kullanılabileceğini düşünen bilginlerin görüşüne katılıyoruz³². Yeni keşiflerin ışığında, bu teorinin münakaşasının erken olmadığı da anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu'da, hiç bir yerde, Neolitik medeniyete raslanmamıştır. Tilkitepe'de, Tel-Halaf'ın altında daha eski bir medeniyete ait her hangi bir iz yoktur. Van yanındaki Kalceik'de bulunmuş olan siyah renkli, perdahlı, kalın cidarlı, kaba seramik Neolitik çağa ait olamaz.

2 — Orta Anadolu arkeolojisi ve tarihi büyük terakkiler göstermektedir. Bu bölgeyi, Geç Kalkolitik ve Eski Tunç Devrinde, iki büyük kısma ayırmak lâzımdır:

a — Alacahöyük kuzeyi ve Orta Karadeniz bölgesi ve bilhassa, Kızılırmak ile Yeşilirmak arasındaki saha.

b — Alacahöyük güneyi ve Kayseri Ovası.

Her iki bölge de aynı çağda, aynı medeniyeti temsil etmiş olmalarına rağmen, en çok Eski Tunç Devrinde mahallî hususiyetlerin arttığı görülmektedir. Geç Kalkolitik devrin kültürü hakkında Büyükgüllücek³³, kısmen de Alacahöyük³⁴ iyi örnekler vermiştir. Orta Anadolu için tipik olan 2, 3, 4 odalı evler, ince cidarlı, çoğu siyah ve gri, azı kırmızı renkli olan keskin profilli seramik büyük bir tekâmül göstermiştir. Damga mühür bilinmekte, idollerin sayısı artmaktadır. Büyükgüllücek'de bulunmuş olan iri boylu silâhlar bakırdandır³⁵. Küpe, yüzük, iğne gibi süs eşyası da bakır ve kurşundan

³² R. B. K. Amiran, *Israel Expl. Journal* 2, 1952, s. 89-103; S. Hood, *Excavations at Tabara el Arkad (A. St. I, 1951 s. 118 ff.)*.

³³ Hamit Koşay-Mahmut Akok, *Büyükgüllücek Kazısı-Ausgrabungen von Büyükgüllücek*, Ankara 1957.

³⁴ Hamit Koşay, *Alacahöyük Hafriyatı 1936-Ausgrabungen von Alacahöyük 1936*, s. 150 ff.

³⁵ *Büyükgüllücek*, s. 47.

yapılmaktadır³⁶. Bu medeniyet bir köy medeniyeti değildir; hiç olmazsa, yukarıdaki kazı yerleri birer köy değildir. Orta Anadolu'da Geç Kalkolitik'den daha eski medeniyetlerin bulunmamış olması, buralarda nomad hayatın uzun sürdüğünü ve sedanterliğe geç geçildiğini kabul etmiğe bir sebep değildir. Çünkü platonun güney kısımlarında, bu tezi red eden çok daha eski medeniyetler keşfedilmiştir. Bu bakımdan, Orta Anadolu için ayrı şartları düşünmek doğru olmalıdır.

Bazı bilginler Büyükgüllücek ile Güneydoğu Bulgaristan kültürü arasında bir bağ kurmak istemektedirler³⁷. Orta Sakarya bölgesinde, Yazırhöyük'deki yeni keşifler bu görüşü doğrulamaktadır. Bu, erken verilmiş bir hüküm değildir. Biz, ileri sürülen bu benzerlikleri, her iptidai seramik arasında görülen basit tekniğin, sâde süsleme tarzının, tesadüfün meydana getirdiği umumî benzerlikler olarak kabul etmenin yanlışlığına inanıyoruz. Alishar ve Büyükgüllücek'de dahi Geç Kalkolitik devrin aynı zamanda başlamamış olması, mahallî hususiyetlerin meydana gelmesiyle izah olunabilir. Geç Kalkolitikten Eski Tunç Devrine geçiş akıcı, tedricî olmuştur. Aradaki kasabalar, köyler, yanmamış, mimarlık eserleri, damga mühürler, idoller değişmeksizin devam etmiştir. Eski Tunç devrinde pişmiş topraktan kap şekillerinin daha basit olmasının sebebi, bu devirde madenî kapların çok artmış olmasında aranmalıdır. Mamafih, Eski Tunç Devrinin son safhasında madenî örnekleri takliden yapılan gaga ağızlı testilerin (Lev. I, 1-2), sepet kulplu çaydanlıkların (Lev. I, 3), keskin köşeli fincanların, vazoların miktarı çok artmıştır. Bu kap şekillerinin bir çoğu daha sonraki devirde görülen sözde Hitit kap şekillerinin proto-tipidir. Bu medeniyet, her ne kadar, doğuda Yukarı Kızılırmak, batıda Sakarya, kuzeyde Karadeniz, güneyde Çukurova'ya kadar yayılmış ise de, asıl kökü Kızılırmak kavsini içi, güneyde Kayseri bölgesi ve kuzeyde Yeşilirmak ile Kızılırmak arasındaki sahadır. Bu saha sonraki çağda büyük Hitit merkezlerinin bulunduğu sahanın aynidir. Çorum-Amasya-Tokat-Samsun, kısmen Sivas vilâyetlerini içine alan kuzey bölgesinde, daima, tek renkli (kırmızı, kahverengi, siyah) kerkirlerle, çizgilerle ve siyah üzerine beyaz boya ile süslü (bütün Anadolu'da görülen eski bir âdet) seramik kullanılmakta idi. Mimarî,

³⁶ Grundzüge, s. 24.

³⁷ J. Mellaart, Anatolia, s. 7.

daha çok, ormanlık bölgeye has hususiyetler gösterir. Alışar'da kalenin³⁸, Kültepe'de mâbedin (Plan. 1; Şek. 1), Alacahöyük'de, Horoztepe'de, Mahmatlar'da³⁹ zengin prens mezarlarının keşfi bir şchir medeniyetinden şüphle ettirtmez. Bundan önceki Kalkolitik devirde de olduğu gibi, halk yine ziraatçı ve hayvan yetiştirici idi⁴⁰. Fakat bu devrin insanları, bundan başka, iki mühim şeyi daha çok iyi öğrenmişler ve tekâmül ettirmişlerdi. Bunlardan biri ticaretti; diğeri maden işçiliğindeki büyük ilerleme idi⁴¹. Ticareti, muhtelif bölgelere yayılmış olan eserler isbat etmektedir. Her türlü madenin işlenmesi çok iyi öğrenilmişti (altın, gümüş, bakır, tunç, elektron ve hattâ demir). İki teknik, yani, döküm ve dövüm kullanılıyordu. Alacahöyük, Horoztepe, Mahmatlar, Kayapınar⁴², ve hattâ Polatlı⁴³ bunu çok iyi göstermektedir. Bu devirde, Orta ve Kuzeydođu Anadolu'da maden işçiliğinin ziraat kadar mühim olduğunu söyleyebiliriz. Maden işleme sanatını ve bilhassa ticaretini, doğrudan doğruya, beylerin idare etmiş olması muhtemeldir. Büyük atölyeler Doğu ve Kuzeydođu Anadolu'da olmalıdır. Esasen, Anadolu'da madencilikte bu inkişaf olmasaydı Assur Kolonileri Devrindeki ticaretin manasını anlamak çok daha zor olurdu. Karum'daki büyük atölyeler, kullanıldıkları yerde sabit duran büyük kalıplar, her türlü eşya için büyük bir dikkatle hazırlanmış muhtelif kalıplar, Eski Tunç Devrinde kullanılanlardan çok farklı değildir. Madenî heykellerin üslupları ne kadar itibarî ve şematik olursa-olsun, maden sanatının inkişafı Anadolu halkının sanat kabiliyetini de artırmıştır. Muhakkak ki, bu madencilik büyük bir organizasyonun eseri idi; daha bu devirde sanatı madenci-demirci olan bir sınıf teşekkül etmiş olmalıdır.

Küçük bölgelere, vilâyetlere ayrılan memleketi müstakil beyler idâre ediyordu⁴⁴. Bu sistem, Assur Kolonileri Devrinde tanıdığımız idâre sisteminden farklı değildir. Beylerin birbirleriyle ne şekilde mü-

³⁸ OIP 28 (H. H. von der Osten) s. 118 ff.

³⁹ Hamit Koşay-Mahmut Akok, A Treasure from Mahmatlar near Amasya (Belleten 55, s. 481 ff.).

⁴⁰ Grundzüge, s. 26.

⁴¹ M. J. Mellink, The Royal Tombs at Alacahöyük, s. 47 ff., s. 57.

⁴² Raci Temizer, Kayapınar Höyüğü Buluntuları (Belleten, 73, 1954. s. 325 ff.).

⁴³ Seton Lloyd and Nuri Gökçe, Excavations at Polatlı (A. St. I, 1951, s. 60 ff.).

⁴⁴ Grundzüge, s. 26 ff.

nasebet kurduklarını (dostça veya düşmanca olub olmadığını) bilmiyoruz. Bilhassa, güneyde ve kuzey'deki şehirlerde görülen yan-ğınlar, münasebetlerin her zaman iyi olmadığına bir işaret sayılabılır.

Sosyal bünye bakımından Alishar-Kültepe; Alacahöyük-Horoztepe; Dündartepe-Karaoğlan; birbirine çok benzeyen küçük birer devletin merkezleri veya büyük şehirleri idi. Hiç şüphesizdir, ki Hitit imparatorluğu bu sistemden, adım-adım, tekâmül etmiştir. Orta Anadolu'da gördüğümüz bu tekâmül, bilhassa, Eski Tunç Devrinin orta safhasından itibaren çok artmıştır. Bunda dış münasebetlerin tesirlerini de kabul etmek lâzımdır. Bu devrin son üç yüz yılında Anadolu-Suriye münasebetleri b bölgesinde ve bilhassa Kızıllırmak güneyinde çok kuvvetli idi. Bu bölgeye ve ilk defa Kültepe'ye çark Eski Tunç Devrinin son safhasında, bu münasebetler neticesinde, Çukurova veya Kuzey Suriye'nin başka bir bölgesinden getirilmiştir. Truva'da çarkın kullanılmasının Kültepe'den daha eski olmadığı anlaşılmıştır. Bu bölgede dış münasebetler, başka türlü değişikliklere sebep oldu. Hititlere çarkı bu devrin insanları bıraktı. Çukurova ile münasebetin kökleri Eski Tunç Devrinin II safhasındadır. Bu münasebetler Eski Tunç Devri III de çok artmış ve aynı kuvvetle Orta Tunç Devrinde de devam etmiştir.

Bu çağda, Orta Anadolu'nun güneyinde, kuzeyinde görülmiyen üç mühim özellik vardır:

a - Alabasterdan yapılmış bir idol nev'inin büyük bir kısmı heykelcik diyebileceğimiz şekilde tekâmül etmiştir. Çoğunluğu tahtlarında oturan kadın motifi teşkil eder (Lev. III, 1-2). Bunlar Kültepe'ye hasır (Lev. II, 1-2); diğer merkezlerde yoktur; ve bu devirden sonra da görülmezler⁴⁵. Bu çağda küp mezarlar, toprak ve taş-sanduka mezarlar görülmektedir. Bunların yanında, bilhassa, taş örülü yuvarlak mezarlara da raslanmaktadır. Yuvarlak mezarlar, bir ara duvarı ile iki kısma ayrılmıştır; bunlardan birinde, alabaster idoller dahil olmak üzere, ölü hediyeleri, diğerinde de iskelet bulunur. Yuvarlak taş mezarlar Kültepe'ye hasır; bunların Orta Anadolu'da paralelleri bulunmamıştır (Lev. VI, 1-2).

⁴⁵ Nimet Özgüç, Kültepe kazılarında bulunan mermer idol ve heykelcikler — Marble idols and statuettes from the excavations at Kültepe (Belleten 81, 1957 s. 71 ff.).

b — Bu bölgede tek renkli seramiğin yanında, bir de boya ile nakışlı bir seramik nev'i kullanılmakta idi (Lev. I, 1-2). Bu Alishar hafirlerinin *Intermediate* adını verdikleri seramiktir (Lev. I, 3; VIII, 1; IX, 2)⁴⁶. Kültepe'de bu seramiğin kullanıldığı dedvir, *a*, *b*, ve *c* olmak üzere üç müstakil yapı katı halinde görülür. Bunlardan *a* katı en geç olanıdır. Bu yapı katlarının her üçü de, her bakımdan, mütেকâmil birer şehri temsil eder. Alabaster idoller *b* ve *c* katlarında (Lev. II, 1-2), megaron tipindeki mabet *b* katında (Plan. 1; Şek. 1; Lev. IV, 1; V, 1), çift kulplu bardaklar *b* ve *a* katlarında, içleri kırmızı renkli haç motifiyle süslü çanaklar *a*, Suriye şişeleri *a* da ve Suriyeden idhal edilmiş olan daha eski seramik de *c* ve *b* katlarında bulunmaktadır. III. Alishar'ın eski tipe giren boyalı seramiği bu devrin son yapı katında, yani, *a* da ve az miktarda bulunur (Lev. VIII, 2; IX, 2). Bunların hamuru da hakikî III. Alishar seramiğinin tekniğinden ayrılır. Bu katı, Karum'un IV. katının tepedeki paraleli takip eder. Bunda III. Alishar'ın mütেকâmil boyalı vazoları, bol miktarda, görülür. Bu, müstakil bir III. Alishar Medeniyetinin olmadığını isbat eder. III. Alishar seramiği, Eski Tunç Devri III' ün üçüncü safhasından tekâmül etmiştir (Lev. VIII, 1; IX, 2). Bu devrin kap şekilleri bir taraftan Eski Tunç Devri, diğer taraftan Orta Tunç Devri seramiğine bağlanır. III. Alishar seramiğinin Batıya doğru yayılışı baştan kuvvetlidir (Hashöyük, Hacı Bektaş höyüğü gibi) fakat ilerledikçe çok zayıflar (meselâ seramik parçaları yalnız Karaoğlan ve Polatlı da bulunmuştur). Kuzeye doğru, Alishar'a kadar yayılışı kuvvetlidir; ondan sonra görülmez. Eski Tunç Devri III' ün (sözde *Intermediate* seramiği) boyalı seramiği Kültepe çevresinde yerli olup, Eski Tunç Devri III' ün ilk safhasında (*c*) az miktarda görülen, yerli-boyalı seramikten tekâmül etmiştir. Anadolu'nun bu bölgesinde boyalı seramik eski bir köke sahiptir. Bu medeniyetin ilk safhasında, yani, *c* katına ait bir mezarda bulunmuş olan altın küpe ve süslü kurs Orta Anadolu'ya, tamamen, yabancıdır (Lev. VII, 1-2). Bunlar, Tel-Brak'da ve Ur kral mezarlarında bulunanların eşleridir⁴⁷. Alaca-höyük hançerinde görülen benzerliği⁴⁸, yani, madenî eşya ticaretini, yeni bulunan eserler de kuvvetlendirmektedir.

⁴⁶ OIP 28, s. 236 ff.

⁴⁷ M. E. L. Mallowan, *Excavations at Brak and Chagar Bazar (Iraq IX/1, 1947, Pl. 36, 11, 28.)*; C. L. Woolley, *Ur Excavations II, The Royal Cemetery, Pl. 138, u. 11806, PG/1237.*

⁴⁸ Grundzüge, s. 28.

c — Yangınla tahrib olunan megaron tipindeki büyük bina, Beycesultan'daki çağdaşından farksızdır⁴⁹. Binanın ölçüsü II. Truva'nın en büyük megaronu'nun ölçüsüne yaklaşmaktadır. Bina 1956 yılında kazıldı. Mâbet olması muhtemel görülen bu büyük binanın taş temel üstündeki duvarları beyaz renkle badanalıdır. Holün ortasında, çatıyı taşıyan dört direğin çevrelediği, yuvarlak ocak görülür (Plan. 1, Şek. 1; Lev. II, 1-2). Holün ve medhalin kuzeyinde dört küçük oda vardır. Doğudaki 6×4.70 m.; batıdaki 4.50×2.50 m.; ortadaki de 6×4.70 m. dir. En küçük odanın doğusundaki oda harab haldedir. Girişin güneyinde, iyi korunmuş durumda, iki oda vardır. Medhalin büyük bir kısmı ve esas holün güney tarafındaki küçük odalar da harab haldedir. Bunlar monümental Hitit yapıları tarafından tahrib edilmiştir. Beyaz sıvalı kerpiç banklar, -uyku platformları-, büyük odanın doğu duvar dibleri hizasına ve medhal kısmına sıralanmıştır. İyi korunmuş eşikler ve kapı çerçeveleri, bugün dahi, görülebilmektedir. Holün ve küçük odaların tabanı üstünde alabaster idoller (Lev. III, 1-2), çift kulplu bardaklar, idhal edilmiş Çukur, ova seramiği ve pişmiş topraktan figürinler (Lev. X, 1) keşfedilmiştir. Bu büyük bina bugüne kadar Orta Anadolu'da bilinmeyen bir plânu temsil etmektedir. Aynı medeniyetin son katında bulunan (a) diğer bir bina, Hitit İmparatorluğu binalarına yaklaşan bir ölçüdedir. Bunlar, Eski Tunç Devrinin son safhasında Kayseri ovasında da monümental binaların inşa edildiğini göstermektedir. Orta Anadolu, bu safhada Batı Anadolu ile de, çok kuvvetli olmamakla beraber, ticaret münasebeti kurmuştur. Bunu, çift kulplu bardaklar, çift kulplu vazolar (Lev. X, 3), içleri kırmızı renkli haç motifleriyle boyalı çanaklar, II. Truva'nın kırmızı astarlı çanakları, idollerin ve silâhların bazı tipleri doğrulamaktadır. Fakat, megaron, hepsinden daha büyük, daha manalı bir paraleldir.

Orta Anadolu'nun kuzey bölgesini zengin ölü hediyeleriyle tanınan Alacahöyük, Horoztepe ve kısmen de Mahmatlar temsil etmektedir. Mezarlar kısa ömürlü değildir. Bunlarda, en azından, 2-3 nesil boyunca Anadolu'nun bu bölgelerine hakim olmuş prensler gömülü idi. Mezarlar muhtelif yapı katlarına aittir. Ölü hediyeleri, inanılmıyacak kadar, zengindir⁵⁰. Meşhur Truva hazineleri onların

⁴⁹ Seton Lloyd, *The Dawn of Civilization*, London 1961, p. 183, Fig. 4; ve M. J. Mellink, *Archaeology in Asia Minor* (AJA 62 1958, s. 93; 67, p. 175).

⁵⁰ T. Özgüç, *Bestattungsbräuche*, s. 54 ff., 90 ff.

yanında küçük bir kolleksiyondan farksız kalır. Ölü hediyelerinin cinsine bakılırsa, bu mezarlara küçük devletin bir prensi veya prensesi, fakat aynı zamanda, memleketinin bir rahibi veya rahibesi olan ölü gömülmüştür. Ölü hediyelerinin çoğunluğunu altın, gümüş, elektron ve tunçtan yapılanlar teşkil eder; kehribar, akik, demir ve pişmiş toprak onlardan sonra gelir. Mezarlara bırakılan eşya, süs eşyası, kaplar, semboller (Boğa, geyik, insan heykelcikleri, sistrumlar, güneş kursları) ve silâhlardır. Dört hayvan cinsi bu mezarlarla ilgilidir; sığır (baş ve bacakları mezarların üstüne en çok bırakılan) koyun ve keçi. Bunlar ölü yemeği ile ilgilidir. Köpek mezarın dışına, gövdesi tam olarak bırakılmıştır. O, Öteki Dünya'da prensine arkadaşlık etmektedir. At, henüz bilinmiyordu. Her mezar, büyük veya küçük boylu bir Eski Tunç Devri odasına benzer, ve bir ölüye mahsustur. Bu mezarlarla temsil olunan medeniyet, o çağda, Orta Anadolu'da çok iyi tanınan medeniyettir. Yalnız, prenslere mahsus zenginliğin bir neticesi olarak, her şey kıymetli madenden, kıymetli taşlardan yapılmıştır. Madenî kapların, idollerin, silâhlardan bazılarının topraktan, taştan ve daha kıymetsiz madenlerden yapılmış olan benzerleri, her höyükte, bulunabilir. Alacahöyük uzun kılıçlarının Anadolu'da eşsiz olmadığını, Tokat-Amasya civarındaki yeni buluntular isbat etmiştir⁵¹. Bu çağda Truva ve Mezopotamya kralları, bu önemli silâhi kullanmasını bilmiyorlardı⁵². Keskin kısmı demir, altın kaplı sapı ay biçiminde olan hançerin ikinci eşi, Anadolu'da hala bulunamadı⁵³. Demire, mezarları takib eden devirde, henüz, hiç raslanmadı; fakat Eski Tunç Devrinin son ve belki de orta safhasında işlendiği muhakkaktır.

Yangınlara rağmen, bu devirden Orta Tunç çağına geçiş, her tarafta, kesiksiz-devamlı olmuştur. Bunun için, bir kaç canlı örnek vermek isterim: tek renkli ve boya ile nakışlı Hitit seramiği, aynı bölgede, Eski Tunç Devri III'de kullanılan seramik (Lev. I, 1-3) nevilerinden tekâmül etmiştir⁵⁴. Assur Kolonileri Devri seramiğinde görülen büyük tekâmülün iki sebebi vardır :

⁵¹ Horoztepe, s. 38, not: 67.

⁵² Maxwell-Hyslop, Daggers and swords in Western Asia (Iraq 8, 1946 s. 1 ff.); ve N. K. Sanders, The first Aegean swords and their ancestry (AJA 65, 1961 s. 18 ff); M. J. Mellink, The Royal Tombs at Alacahöyük, s. 49 ff.

⁵³ H. Koşay, Alacahöyük 1937-1939, Pl. 182, 4.

⁵⁴ Grundzüge, s. 48, 50; Tahsin-Nimet Özgüç, Kültepe Kazısı 1949-Ausgrabungen in Kültepe 1949, Ankara 1953, s. 208 ff.

1 — Baştan yalnız Kayseri ovasında tanınan çarkın, bu devirde bütün Orta Anadolu'da tanınmış olması;

2 — Kuzey-Suriye, Çukurova ve Kuzey-Mezopotamya ile sıkı temas Hitit kap repertuarının zenginleşmesine, yeni şekillerin öğretilmesine sebep oldu.

Orta Anadolu'da her Eski Tunç Devri şehri veya köyü üstünde bir Hitit şehri, bir Hitit köyü vardır. Aradaki yangın tabakası o höyüklerin Hititler tarafından iskân edilmesine mani olmamıştır. Biraz daha ileriye gidelim: Alacahöyük'de, Horoztepe'de bulunmuş olan güneş kurslarının, boğa ve geyik heykellerinin, çocuğunu emziren annenin, çıplak kadın heykelinin veya sistrum'ların dinî birer manaları olduğundan şüphe edilemez. Sistrum'ların üstüne tünüyken kartal, biraz sonra, en çok sevilen bir motif olacaktır. Bütün bunlar Assur Kolonileri ve Hitit Devrinde iyi tanıdığımız güneş, geyik, boğa kültürünün, ana tanrı tipinin birer prototipidir⁵⁵. Kültepe'nin yerli üslup-taki silindir mühür baskıları, rütonlardan büyük bir kısmı ve kadın tanrı heykelcikleri, bu iki devri, yani Hitit'i Eski Tunç Devrinin son ve Orta safhasına bağlamaktadır. Büyük bir netice çıkarmak için söylemiyorum, amma, Kuşşara kralı Anitta'nın mızrakucu⁵⁶, Alacahöyük veya Horoztepe prenslerinin en çok sevdiği bir silâh tipidir. Alacahöyük'de çok sevilen helezonlarla süslü altın kopçaların eşlerini (spiral beads)⁵⁷ Karum'un II. katında yerli bir tüccarın eşi mezarına beraberinde götürmüştür⁵⁸. Makalenin ölçüsü müsait olsa idi, iki devir arasında görülen sıkı manâ ve şekil benzerlikleri hakkında daha çok örnekler vermek mümkün olurdu. K. Bittel'in de ifade ettiği gibi, Hitit üslubu ile Eski Tunç Devri eserlerinin, yani madenden yapılmış boğa ve geyik heykellerinin üslubu arasında bir benzerlik yoktur⁵⁹. Bununla beraber, Assur Kolonileri Devri eserlerinin tamamı neşredilmeden önce, bu konuda çok dikkatli olmalıdır. Hiç şüphesizdir ki, iki devir arasındaki bağlar, bilhassa, dinî inanışta, manâda ve tasavvurdadır.

Alacahöyük ve Horoztepe mezarları Hatti krallarına aittir⁶⁰; oradaki medeniyet ve sanat eserleri de Hatti'lere, yerli halka aittir.

⁵⁵ Grundzüge, p. 29; Hethiter und Proto-Hattier, s. 273.

⁵⁶ Tahsin Özgüç, Anitta Hançeri-The dagger of Anitta (Belleten, 77, s. 29-33).

⁵⁷ M. J. Mellink, The Royal Tombs at Alacahöyük, s. 51.

⁵⁸ Horoztepe, s. 58, not 68.

⁵⁹ Grundzüge, s. 29-30.

⁶⁰ Hethiter und Proto-Hattier, s. 272 ff.

An'änenin devamı ve medeniyetlerin yayılış sahasının birbirine uyması, bizi her zaman genetik bir bağ kurmağa zorlamamalıdır. Yani, Eski Tunç Devri medeniyetinin bazı unsurlarının, aynı bölgede, Hitit Devrinin içlerine kadar devam etmiş olması, Hind-Avrupalı dili konuşan Hititlerin Eski Tunç Devrinde de var oldukları şeklinde tefsir edilmemelidir ⁶¹.

Kafkasya mezarlarındaki eşyadan bazıları ile Alacahöyük ve Horoztepe'dekilerden bir kısmının şekil benzerliği de direkt ve genetik bir bağın neticesi değildir ⁶². Bu münasebet, baştan, çok mübalâğalı şekilde izah edildi. Şimdi Anadolu'da eserler artıyor, fakat Maikop-Kuban eserlerine benzeyenlerin sayısı çoğalmıyor. Bu benzerliğin, aşağı-yukarı, Alacahöyük'deki süs eşyasının veya silâhlarından bazılarının II. Truva eserlerine benzemesinden farkı yoktur. Çünkü her iki sahada da benzerlik ticarettten ileri gelmektedir. Buna göre, benzerlik kavim göçlerinin, bir neticesi değildir. Alacahöyük mezarları, Anadolu'da, ünik değildir. Mahmatlar, Horoztepe ve dağlık yerlerdeki buluntular, bu zenginliğin, tekniğin ve sanat kabiliyetinin, her tarafta aynı olan dinî inanışın kudretini gösterirler.

Alacahöyük'ün, Horoztepe'nin stratejik önemi büyük değildir; onlar zenginliğin, saadetin sembolü ve biraz sonra başlayacak olan Anadolu-Mezopotamya ticaretine kaynak olan merkezlerdir. Bu beyliklerin askerî kuvveti, hiç bir zaman II. Truva'dan daha fazla olmamıştır.

3 — J. Mellaart, Göller bölgesinde ve Konya güneyinde iki büyük yeni medeniyeti, yani, Eski Kalkolitik'i ve Neolitik'i keşfetti ⁶³. Bu iki medeniyetin an'anesi Sakarya, Kızılırmak bölgesinde devam etmemiş, fakat Hacılar'ın Eski Kalkolitik'i Beycesultan'da yaşamasına devam etmiştir. Bu mühim bir neticedir. Çünkü, bununla, Hacılar geleneğinin Güneybatı Anadolu'da Neolitik'ten itibaren, kesiksiz olarak, Son Tunç Çağına kadar yaşadığını anlamış oluyoruz. Gerçekten, Hacılar'ın Eski Kalkolitik'i boya ile nakışlı seramiği, heykelcikleri, kalesi ve çok güzel yapılmış olan evleri ile ileri bir medeniyeti temsil etmektedir. Tek renkli ve boya ile nakışlı seramiği kullanan

⁶¹ H. Th. Bossert, *Meine Sonne* (Orientalia 26/2, 1957, s. 103); Henry Frankfort, *The Art and Architecture of the Ancient Orient* 1954, s. 114-117.

⁶² Horoztepe, s. 59, not 73-74.

⁶³ 20-21. ci notlara bk. ve James Mellaart, *Çatalhöyük Excavations* 1961 (Archäologischer Anzeiger 1961, s. 1-11).

Geç Neolitik ve bilhassa, Çatalhöyük'deki Eski Neolitik çok mütেকâmil mimarisi, değişik konulardaki duvar resimleri, çok ilgi çekici olan taş ve topraktan heykelcikleri ile, gerçekten, ünik bir medeniyeti temsil etmektedir. Hacılar'daki *Aceramic Neolithic* safha, Yakın Doğu'daki diğer merkezlerin durumuna benzerlik göstermektedir. Buna göre, şimdi yapılacak en mühim iş bu iki medeniyeti iyi tanımak, ve yayılış sahalarını adım-adım takib etmektir. Mamafih, geniş dış münasebetler hakkında yapılacak spekülasyonlar için de zaman erken sayılmaz. Yalnız, bu iki medeniyetin Anadolu'ya has olduğu, kesin olarak, söylenebilir. Hâfiri'n de dediği gibi, kökünü Antalya sahillerindeki mağara buluntularına kadar derinleştirmesi muhtemeldir.

4 — Batı Anadolu, bu çağda, coğrafyası icabı batıya, karşısındaki ülkelere dönmüştür⁶⁴. Uzun evleri ve megaronları Orta Anadolu'da kullanılan ev tiplerinden çok farklıdır. Fakat, yeni araştırmalar bu çağda megaron'un Orta Anadolu'da da bilindiğini göstermektedir. Beycesultan megaron'ları Batı ile Doğu arasındaki bağı temin etmiş olabilir. Eski Tunç Devri'nde II. Truva kaleleri, büyük megaron'ları (yani tanrı evleri ve sarayları) ve hazine buluntuları ile tam bir şehir medeniyetini temsil etmektedir. Burada mühim olan taraf, bu büyük tekâmülün plato'da da aynı zamanda meydana gelmiş olmasındadır. Her iki bölgenin hayat şartları, sosyal bünye, saray envanterleri, aşağı-yukarı, birbirinin aynı idi. Şehir, kasaba ve köyler bütün memleketi kaplamıştı. Eskiden, Truva-Yortan bölgesinin şehir dışı mezarlıkları, Orta Anadolu'nun şehir içi mezarları karşısında büyük bir ayrılık olarak gösteriliyordu. Fakat, bugün platonun kuzeyinde de şehir dışı mezarlıkların varlığı anlaşılmış bulunmaktadır. Görülüyor ki, Anadolu arkeolojisinde klâsikleşmiş bilgiyi aşan yeni terakkiler olmaktadır. Bu çağın ikinci yarısında, Truva'nın Çukurova'ya olan tesiri⁶⁵ (yalnız seramik bakımından) Kızılırmak bölgesine olandan daha kuvvetlidir. Bu münasebetin karayolu veya

⁶⁴ Kurt Bittel, *Kleinasiatische Studien*, Istanbul 1942, p. 127 ff; Grundzüge, s. 30 ff; M. J. Mellink, *The Royal Tombs at Alacahöyük*, s. 57.

⁶⁵ Hetty Goldman, *Excavations at Gözlükule-Tarsus*, Vol. II, 1956, s. 131 ff.; John Garstang, *Prehistoric Mersin*, Oxford, 1953, s. 186 ff.; Grundzüge, s. 33 ve J. Mellaart (*A. St. IV*, 1954, s. 179, 180); Kurt Bittel, *Zur Chronologie der anatolischen Frühkulturen* (Reinecke Festschrift, Mainz 1950, s. 16ff).

deniz yoluyla olup-olmadığı, henüz, münakaşa konusudur. Buna karşılık, Truva'da veya civarında Çukurova eserleri yoktur. Fakat, Kızılırmak güneyinde Çukurova, Amikovası eserleri mühim bir yer tutmaktadır⁶⁶. Orta Tunç Devrinde, Batı Anadolu-Çukurova münasebetleri kesilirken, Orta Anadolu-Çukurova münasebetleri çok kuvvetlenmektedir.

Eski Tunç Devrinde Batı Anadolu medeniyetleri, mahallî hususiyetlerine göre, daha küçük bazı kültür bölgelerine ayrılmaktadır⁶⁷. Bilindiği gibi, bu bölgenin dağları, nehir vadileri, ovaları, buna çok uygundur. Plato ve Batı Anadolu medeniyetlerinin her ikisi de büyük bir yangınla son bulmuş olmalarına rağmen, sonraki medeniyetlerde büyük bir değişiklik olmamıştır. Bu medeniyet Batı Anadolu'da yerlidir. Dış tesir ve münasebetlere rağmen, kendi hususiyetini yüzlerce yıl devam ettirmiştir. Plato ile ticaret münasebetleri tesis edilmiş ve bu sebeble Batı Anadolu'da Orta Anadolu eserleri bulunmuştur. Bu münasebetin Assur Kolonileri devrinde de, çok zayıf olarak, devam ettiğini Truva'da bulunmuş olan kurşundan kadın tauri heykelciği göstermektedir⁶⁸. Fakat, Orta Anadolu'da tarih erken başladı; Suriye-Mezopotamya tesiriyle sanatta, dinde büyük bir tekâmül oldu. VI. Truva da eski yerli medeniyeti, I. yahut II. Truva'da olduğu gibi, aşağı-yukarı, aynı ağır tempoda devam ettirdi.

II. Truva yangını, Alacahöyük, Karaoğlan ve Düdartepe'deki yangınlardan daha önce olmuştur. Fakat, Kültepe'de de, II. Truva yangını ile çağdaş olan, büyük yangınlar görülmektedir. Bu yangınlar orada da medeniyetin değişmesine bir sebep teşkil etmemiştir. Şu hale göre, bütün Orta Anadolu aynı zamanlarda müşterek yangınlara maruz kalmıştır. İkinci safhada görülen tahriblerin mes'ulü Hititlermidir? Kanaatımızca, buna imkân yoktur. Bu konu spekülasyonlara açıktır. Fakat, arkeolojinin bu probleme yardım etmediğini ifadeye mecburuz.

5 — K. Bittel'in 1942'de ifade ettiği gibi⁶⁹, plato ile Batı Anadolu arasında kalan intikal sahasında, iki bölgenin de tesirleri görül-

⁶⁶ Müellif tarafından keşfedilmiş, fakat henüz neşredilmemiştir.

⁶⁷ Grundzüge, s. 31 ff; Kleinasiatische Studien, s. 127-200; Kurt Bittel, Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy (AfO XIII, s. 20 ff.); A. Goetze, Kleinasien, s. 19 ff.

⁶⁸ Hubert Schmidt, Trojanischer Altertümer, Berlin 1902, s. 255, No. 6446.

⁶⁹ Kleinasiatische Studien, s. 192.

mektedir. Burada yapılan sistemli kazılar⁷⁰, Batı ve Doğu tesirlerinin hangi devirde çoğaldığını, hangi devirde eksildiğini öğretmiştir. Bu bölge de ikiye ayrılmaktadır:

a — Kuzeybatı'da Frigya-Bitinya bölgesi⁷¹,

b — Güneybatı'da Frigya-Pisidya bölgesi⁷²,

Yalnız, *a* bölgesinin, bugüne kadar kazılan höyükleri (Demirci-Höyük, Boz-Höyük gibi) Orta Tunç Devrinde iskân edilmemiştir. Bunlarda Kızılırmak kavsi içindeki medeniyetten çok, Ankara-Sakarya bölgesinin (Ahlatlıbel ve bilhassa Karaoğlan'ın) tesiri altındadır. Bitinya grubunun Güneydoğu Balkan kültürleriyle müsteerk hususiyetlere sahip olduğu tesbit edilmiştir; fakat, Kuzeybatı Anadolu'nun ve Truva civarının tesiri hepsinden daha kuvvetlidir⁷³. Aynı görüş *b* bölgesi için de ileri sürülebilir; yalnız, burada mahallî hususiyetler daha kuvvetlidir. Yivli seramik çok artmış, Pisidya'da garib gaga ağızlı testiler⁷⁴; Kusura'da boynuz şeklinde çıkıntıları olan ocaklar ve damga mühürler kullanılmıştır⁷⁵. Fakat, Kusura mezarlığı, en çok, I. Truva'ya benzerlik gösterirken, B kültüründe plato tesirleri artmış, fakat C katında, Kültepe'de Orta Tunç Devri için tipik olan Eski Hitit seramiği kullanılmıştır⁷⁶. Evler megaron tipinde değildir. Bütün bunlar bir intikal bölgesinde beklenebilecek hususiyetlerdir.

Daha batıda kalan ve bu sebeble daha çok bir Batı Anadolu kültürünü temsil eden Beycesultan'ın Truva-Yortan, Kusura, Polatlı ve Ahlatlıbel ile de münasebeti vardır. Bu şhrin M. Ö. 3. ci Binin sonunda, ve 2. ci Binde platoya da benzerliği görülüyor. Bizce göre, en önemlisi Hitit kap şekillerinin varlığıdır; fakat bunların tekniği farklıdır. Beycesultan seramiği, plato'daki benzerlerinin tarihine bakınca, çok daha geç bir devre tarihlenmektedir.

⁷⁰ Kurt Bittel und Heinz Otto, Demirci-Höyük, Berlin 1939; Winifred Lamb, Excavations at Kusura, Near Afyon Karahisar I-II (Archaeologia 86-87, 1937-1938, s. 1 ff. ve 217 ff.); Winifred Lamb, Anatolian Studies presented to William Hepburn Buckler, s. 132, 139.

⁷¹ Grundzüge, s. 34.

⁷² Grundzüge, s. 35 ff.

⁷³ Demirci-Höyük, s. 29-30.

⁷⁴ Kleinasiatische Studien, s. 176 ff.

⁷⁵ Kusura I, 1937, s. 12, 30, Pl. V, 3-4, 6-8 ve Winifred Lamb, Some Early Anatolian Shrines (A. St. VI, 1956 s. 87 ff.).

⁷⁶ Kusura I, 1937, s. 23 ff. 54 ff. ve II, 1938, s. 237 ff.

Doğu, Orta ve Batı Anadolu kültürleri birbirinden müstakil olarak tekâmül etmiş birer yerli, Anadolu'lu medeniyetlerdir. Dış tesirler, birbirleriyle olan münasebetler ve göçler, bu medeniyetlerin ayrı tekâmülünü değiştirmemiş, her üçünde de Anadolu'lu olan hususiyetler, daima, hakim kalmıştır. Bunlar, kendi aralarında ne kadar mahallî hususiyetlere ayrılırlarsa ayrılırlar, onlara dışarıdan bakıldığı zaman hepsinin de ne kadar çok Anadolu'lu olduğu görülür. Anadolu'da, M. Ö. Üçüncü Binin son yarısına ait yeni keşifler, K. Bittel'in tefsirlerini doğrulamaktadır⁷⁷.

Anadolu'yu coğrafya bölgelerine ayırarak, fakat yine bir bütün olarak tetkik etmek istedik. Eskiden ve yeni olarak kazanılan bilgileri ve problemleri bu metnin içinde bulmak mümkündür. Orta Anadolu'da en büyük problemler Üçüncü Binden, İkinci Bine geçiştir; fakat son senelerde bize bir çok yeni bilgiler kazandıran Boğazköy ve Kültepe'de bu mes'clerinin mühim bir kısmını çözmek imkân dahiline girecektir.

Bu makalede, Eski Anadolu kültürlerini bir bütün olarak ve bazı arkeoloji malzemesinin etnik grublarla münasebetini tesis ederek tetkike çalıştık. Biz ayrıca, yerli, Anadolu'lu kültürle ne kastedildiğini, yani, Ülke'nin doğu ve batı bölgelerini birbirine bağlayan Anadolu'lu özelliklerin ne olduğunu da izaha çalıştık. Buna ilâve olarak, Anadolu'nun, tabiaten, muhtelif bölgelere ayrılan kısımlarında meydana gelen mahallî kültürlerin hususiyetlerini tebâruz ettirmeğe çalıştık. Ayrıca, son keşiflerin ışığında, Hitit kültürünün köklerini bulmıģa ve Assur Kolonileri Devrine tekaddüm eden çağda, Anadolu'nun Kuzey-Suriye-Mezopotamya ile kurduğu en eski bağları tasvir etmiģe çalıştık. Biz, Kültepe ile ilgili bahislerde, sadece, Kültepe kazılarının fevkalâde önemli olan neticelerini izah etmedik; aynı zamanda Eski Tunç Devri ve Anadolu tarihinin eski safhasıyla ilgili problemlerini de göstermiģe çalıştık. Burada, Kültepe kazıları olmaksızın Anadolu tarihinin rekonstrüksiyonuna imkân olmadığını itiraf etmek zorundayız.

Ankara

Tahsin ÖZGÜÇ

⁷⁷ Grundzüge, s. 36 ff.

THE URARTIAN ARCHITECTURE ON THE SUMMIT OF ALTINTEPE

TAHSİN ÖZGÜÇ

Altintepe is important both for the light it sheds on Urartian archaeology and also for showing how the Urartians used the land routes in order to establish relations with the Phrygians and their western neighbours. As it is possible here to see both the monumental buildings and the numerous small objects used by the Urartians, the study of this site makes it possible to understand their art¹.

Excavations undertaken during the past three years at Altintepe have made the following contributions to Urartian archaeology and the history of art :

1 — The palace or reception-hall at Altintepe is a vast columned rectangular building measuring in the interior 44×25.30 m. and erected on the summit of the hill, south of the temple and at a slightly higher level (Plan 2; Pl. XI, 1-2). The north wall of the reception hall is partly overlying the south wall of the temple stoa. Excavations have been completed apart from on its northeastern, short side. The mudbrick walls are 3 m. thick and the flat roof was supported by 18 (three rows of six) thick columns which stood on round stone bases 1.50 m. in diameter. No rooms open on either of the three sides of this hall and the only remaining possibility is that they were placed in the northeast and narrow side. The outer door in the northeast corner leads to a vestibule, hence via a second doorway to the bigger room. The walls in mudbrick stand on stone foundations. In contrast to Erc-buni, at Altintepe there is no inscription, describing the building of the site.

Apart from gold fragments, nothing was found on the hard earth floor with a plastered surface and there were neither benches nor sleeping-platforms. The hearth is in the northeast half of the audience-hall. The most important feature of this hall are

¹ Tahsin Özgüç, *Altintepe Kazıları-Excavations at Altintepe* (Belleten 98, 1961, p. 253-280).

frescoes painted on the plaster of the walls. Part of these frescoes still adhered to them but most of them had fallen on the floor. Painted in red, black, blue and white, the motifs are rich and varied. The motifs of the frescoes are arranged in several registers. There are friezes of geometric patterns, rosettes, crenelated designs; palmettes, trees, winged sphinxes, animals, and sacred trees flanked by winged genii. There are lively representations of palmette motifs (Pl. XVIII, 2). The winged genii in human shape are dressed in elaborately decorated long coats, wide belts and crowns with horns, and have long black hair (Pl. XVIII, 1). Each genius holds a basket in his left hand. They are grafting the trees and thus increasing their fertility. They have striking profiles, which seem to represent the typical Urartian physiognomy. The winged genii are white-skinned. They each wear a red polos. The coats are red with white fringed borders and diagonal fringes above the waist. These winged genii are placed in blue panels. The sacred tree is red and black, the ground is buff. Completely unexpected among the paintings were fragments of scenes showing trees with green leaves among which a stag is hiding behind a tree, while nearby a lion attacks a deer. The scenes are executed in an exceedingly lively style and open up an entirely new, most exciting aspect of Urartian art.

Although all the scenes are fragmentary, it will be possible to restore them and show how the walls of an Urartian palace were decorated.

The scale of these scenes varies. The human and animal representations forming the center of the fresco are larger than the purely decorative motifs in which they are framed, and seen from a distance, these figures seem to increase in size. On both walls the disposition of the decoration follows a parallel pattern.

These frescoes are very similar in technique, motifs, style and arrangement to those discovered at Arin-berd (old Ere-buni)². As in the temple plan, there is no allowance made for local trends and the various rulers decorated their temples and palaces in accordance with a strictly Urartian fashion.

² K. Ohanesian, *Arin-berd I, Arhitektura Ere-buni, Erevan 1961*, p. 38 ff. and K. Ohanesian, *Sovjetskaya Arhaeologiya 1960*, 3, p. 292-294.

The reception-hall is different from the Assyrian palaces and the North-Syrian buildings of the so-called *Bit-hilani* type. The absence of rooms around it does not prevent me from calling it the first example of an *Apadana*, that is, a council hall of Persian type³. Like the temple, the palace is typically Urartian. The new architectural elements contributed by the Urartians are important⁴, but the fresco decoration was to a great extent borrowed from the Assyrians. In this art also, however, the Urartians made original contributions, the animal paintings being striking examples. It should be recalled in this connection that the Achaemenid Persians (the Iranians) learnt a great deal from the Urartians.

2 — One of the most important results of the excavations is the discovery of an Urartian temple set within an elaborate complex⁵. With the help of the Altuntepe temple we can imagine what the temple of Urartu had been like. Now we have definite evidence for the plan and construction of Urartian temples. The temple area was cleared in 1963. The plan is square (13.90 × 13.90 m); the walls are thick and lined with three courses of well-dressed stones (Plan 2-3; Pl. XII, 1; XIII, 1). There are two stone steps in front of the entrance, from which a corridor (3.80 m. long) leads into the cella with a statue-base in stone against its north wall (Plan 3). The cella measures 5.20 × 5.20 m. In the cella several votive gifts were found; bronze and iron arrow- and spearheads, scepter or mace-heads, pottery vessels and a carved wooden plaque. The superstructure of the temple was of mudbrick and painted in red, white, black and blue, with representations too destroyed to be reconstructed.

³ See the Achaemenidian Apadana at Ere-buni (Arin-berd I, p. 78). By his observations on architecture, K. Ohanesian has proved that the Apadana type of the palace is a development of the Urartian columned buildings. It should be recalled in this connection that the Urartians learnt a great deal from the Hittites. The significance of the Hittite legacy is very important for the formation of Urartian architecture. There are striking similarities between the audience halls of Büyükkale and Altuntepe. A comparison is therefore most instructive. Attractive as that theory is, more proof is needed and the discovery of earlier palaces in Urartu is therefore eagerly awaited (Boğazköy III, p. 10-11, Fig. 4-5).

⁴ *Bellesten* 103, p. 620; 107, p. 536; *ITKR* 1962, p. 25; *AJA* 66, 1962, p. 79 ff; 67, 1963, p. 181 ff.

⁵ *Bellesten* 98, p. 278 ff.

The temple stands in the middle of a courtyard, measuring 27×27 meters. Its foundations are of stone and the walls are of mudbrick. 20 fine column-bases in well-dressed stone stand around the temple, between it and the courtyard wall. The columns were of wood. Six column bases are seen in front of the cella, about 0.70 m. in diameter and 0.20 m. in height. The stone is andesite. The column-bases are 7.20 m. from the front wall and 3.50; 3; 2.50 m. from the sides and back. They show the existence of a roofed, open gallery around the courtyard; the remaining space remained open. The altar was placed on the façade of the temple, exactly opposite the cella (Plan 2; Pl. XIII, 1).

It is the best preserved Urartian temple found to date and the first example showing in detail the plan of such a building. This type of temple is peculiar to Urartu; it is unknown to other peoples and very different from Assyrian and Hittite temples. It represents an important Urartian contribution to the history of architecture. The shape of its roof is still unknown, but we hope to solve this problem with the help of the Assyrian relief, and the resources of architectural technique. There is a strong possibility that the main entrance was gabled.

A great many cult objects were discovered in the ruins of the gallery opposite the façade, close to the main entrance of the temple. The most important are ivory ornaments of furniture; a pair of figures of winged men with long dresses and griffins' heads, with raised hands (Pl. XVI, 1), as Richard Barnett pointed out, *to support an architectural member are probably from a piece of furniture such as the throne of the God Haldi*⁶. Their long coats with short skirts underneath are nicely decorated and gold leaf covers the wings and border of the coats. Both are in good condition. They are similar to the ivory figures of winged men found at Toprakkale, the capital town of the Urartians. These two openwork figures of winged men with griffins' heads are each holding a basket in the lowered hand, a fruit in the raised hand.

The ivory statue of a seated lion with its head turned towards the left and his mouth open is a masterpiece of Urartian workmanship⁷.

⁶ Richard Barnett, *A Catalogue of the Nimrud Ivories*, London 1957, p. 228 ff. Pl. 81, W 13-14.

⁷ Cover picture of *Belleten*, Vol. 26, Nrs. 101, 102, 103, 104.

Its ferocious temper is perfectly depicted in every detail of the forehead, the eyes, eyebrows and the wrinkles around the nose. The neck and breast are covered with gold leaf. A second lion is slightly different, and bigger than the first, but its expression is also ferocious. Its body is too destroyed to be reconstructed. The style of this seated lion in ivory can be compared with the style of the lion statue of Sakçagözü⁸.

An ivory deer, with its head turned towards a tree, formed part of a brooch (Pl. XII, 1). The restful position of its shapely body is carved with great realism. So far this plaque is unique and, like some of the paintings, is a representative of very attractive types of Urartian art that have hitherto been unknown. The body was inlaid in precious stone or metal.

The heads of a man and a woman decorated a plaque; and were found together.

Two clasped hands are well preserved and once belonged to a statuette in homage, part of furniture decoration.

The style of these ivory objects is different from that of the Syrian, Phoenician and Assyrian ivory works. The ivory figures of winged men show close resemblances to the ivory objects uncarved at Toprakkale, near Van; their style is purely Urartian. It will become necessary to distinguish an Urartian style, besides the Phoenician, Syrian and Assyrian ones.

Other objects from the temple, such as the bronze helmets in Assyrian shape, shields, iron and bronze spearheads, pottery vessels, three human heads made of bitumen, gold-headed nails, foils for furniture, and a table with three feet are typical examples of Urartian workmanship found along with the ivory objects.

The Altıntepe finds prove the accuracy of the information given by Sargon II and the richness of an Urartian temple.

On the west of the courtyard there are several well preserved rooms which belong to the temple (Plan 2; Pl. XIV, 1-2). The walls of this additional large building stand to considerable height in mudbrick, unburnt, on stone foundations. The two walls of the large room were once richly painted in white, blue and red. The motifs are

⁸ Helmuth Th. Bossert, *Altanatolien*, Berlin 1942, 882.

slightly different from the motifs of the reception-hall. As in all examples of Urartian architecture, the walls are very thick⁹.

At Altuntepe there are two main building levels. The reception-hall belongs to the later level (Level I) and the temple to the early one. In Level II, the technique of construction was greatly developed. The style of the objects discovered during the excavations shows that little time elapsed between the two levels. Moreover, although some of its walls had been destroyed, the temple was still in use during the construction of the palace. Both levels date from the last quarter of the 8th century and the first half of the 7th century B. C. This is Altuntepe's best period, not only Altuntepe's but also Toprakkale's and Karmir-blur's¹⁰. This is the second and last brilliant phase of Urartian art. And Altuntepe is its most important representative.

3 — The third of the large buildings at Altuntepe is a great store-house¹¹. Its rooms were filled with jars which, half buried in the ground, are placed in regular rows (Pl. XV, 1). Their capacity and contents were indicated by Urartian hieroglyphs. Here also, the columns supporting the roof stood on regular stone bases. The store-houses uncovered at Karmir-blur are identical to ours¹². This shows how careful were the Urartians, who lived in fortified cities, to protect their food stores. The overlord made this a rule in every city under his orders. We believe that more of these official store-houses exist at Altuntepe where the Urartians, masters at terrace-building, constructed terraced city-walls and thus secured a larger building space on the summit of the steep hill.

4 — At Altuntepe an open-air temple was discovered near the tombs¹³. It consists of four stelae three meters high set upon the long flat stone bases at one end of a long and artificially levelled area (Fig. 2; Pl. XV, 2). The stones are very carefully worked, but there are no inscriptions. An altar with a central hole had been placed in front of the stone base. The platform was surrounded by a stone wall on all 4 sides. Undoubtedly this was an area associated with a

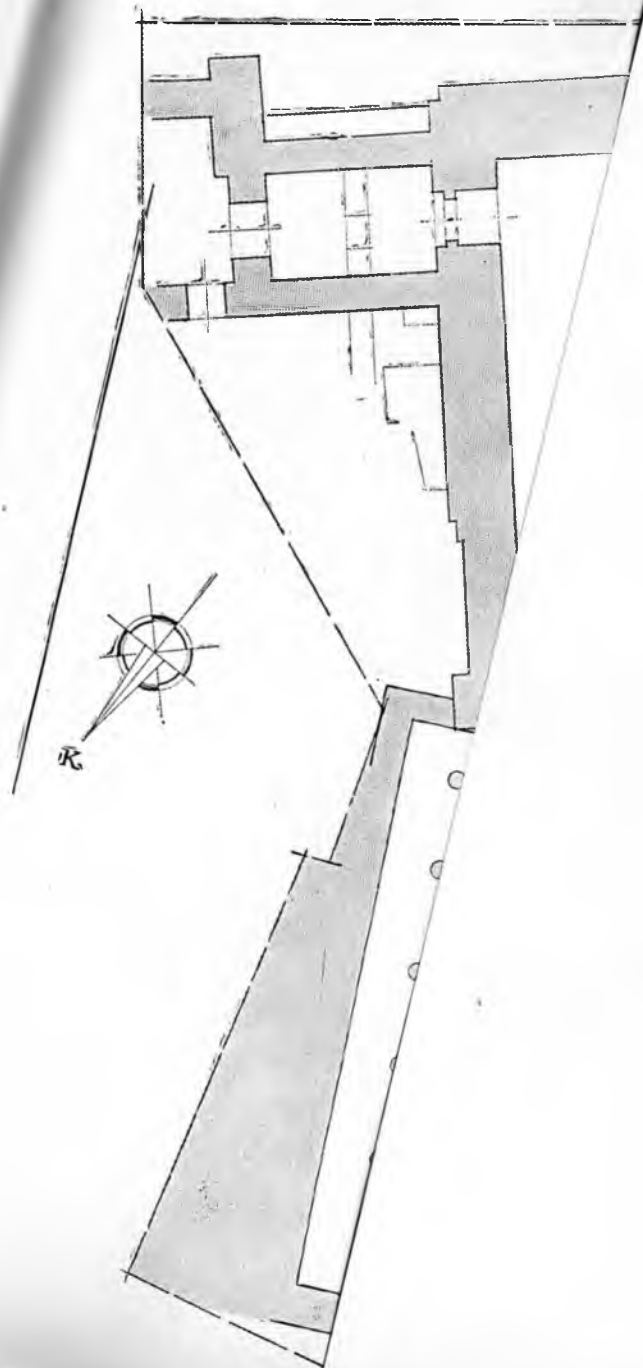
⁹ Arin-berd I, p. 29 ff. —The *Susi* temple—.

¹⁰ Belleten 98, p. 275.

¹¹ Belleten 98, p. 280.

¹² K. Ohanesian, Karmir-blur IV, *Architektura Teiše'baini*, 1955.

¹³ Belleten, 107, p. 356.

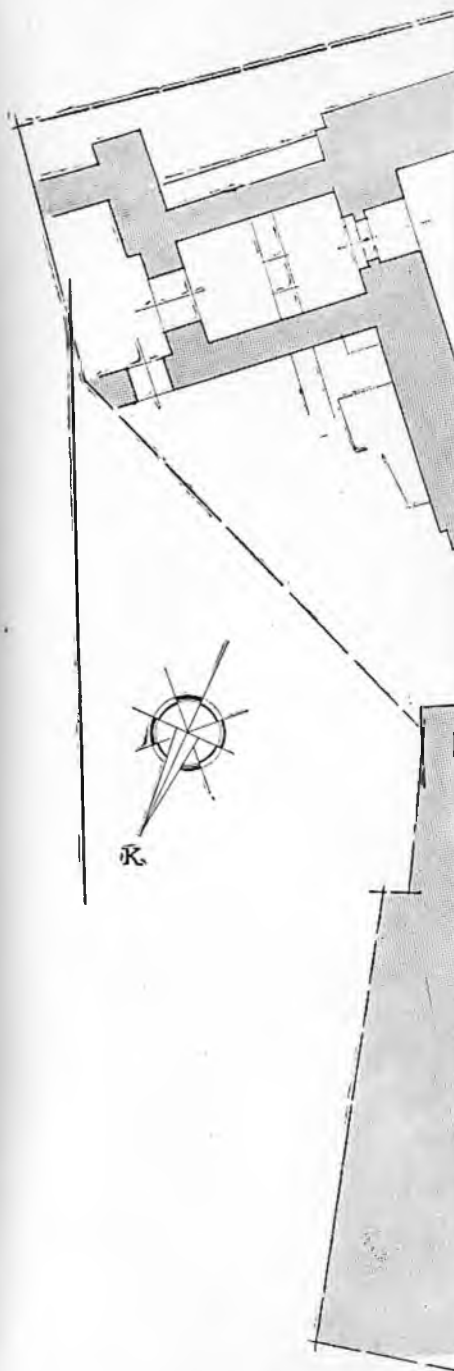

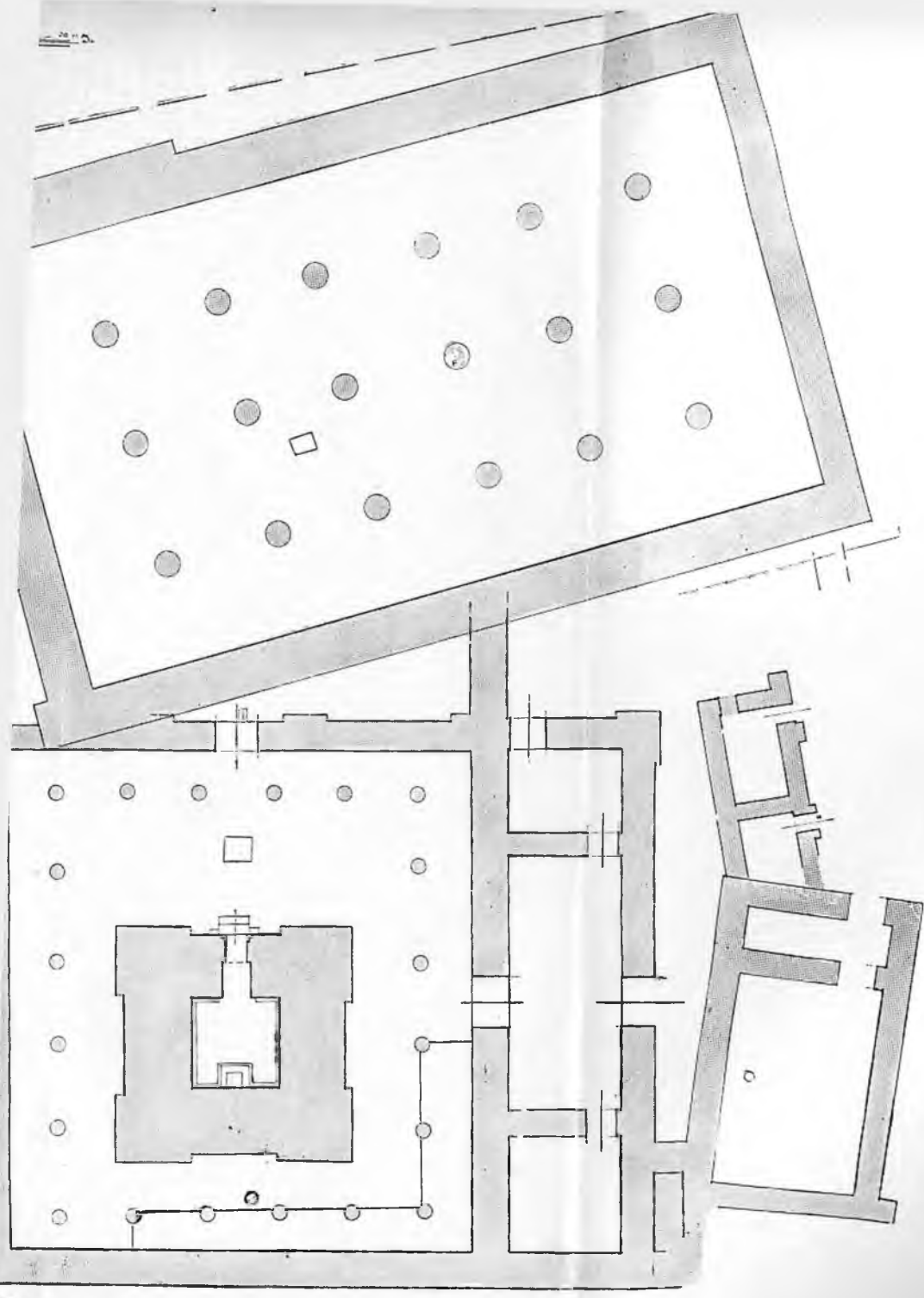
reception-hall. As in all
walls are very thick⁹.
ding levels. The reception-
I) and the temple to the
f construction was greatly
red during the excavations
the two levels. Moreover,
ved, the temple was still in
Both levels date from the
first half of the 7th cen-
not only Altuntepe's but
his is the second and last
tepe is its most important

s at Altuntepe is a great
ars which, half buried in
(V, 1). Their capacity and
rogyphs. Here also, the
ar stone bases. The stor-
cal to ours¹². This shows
fortified cities, to protect
rule in every city under
icial store-houses exist at
at terrace-building, con-
l a larger building space

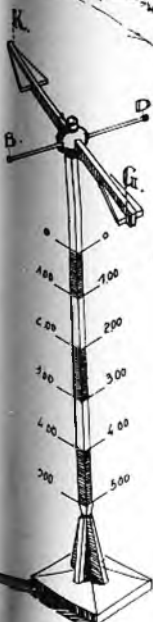
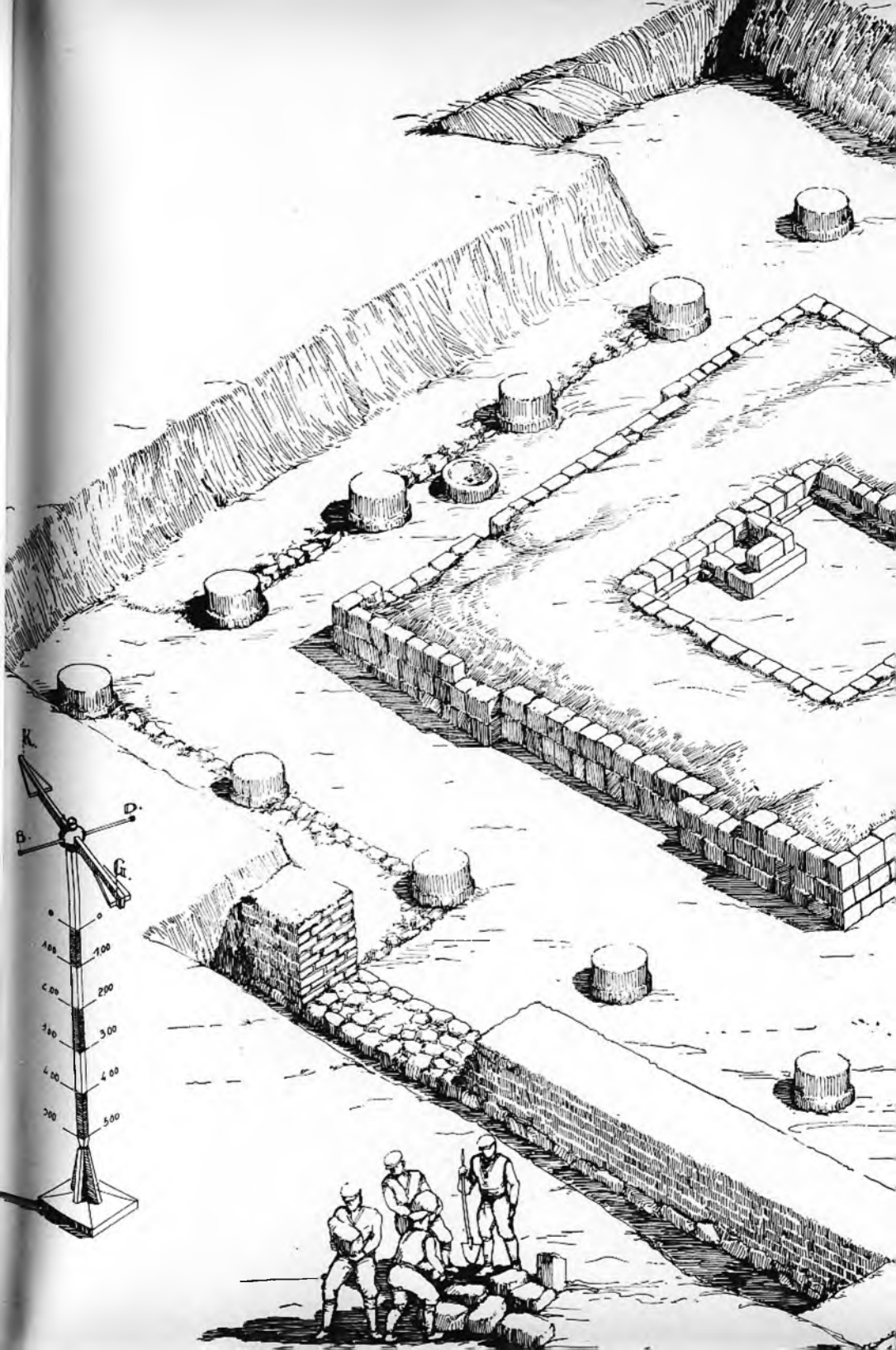
was discovered near the
eters high set upon the
d artificially levelled area
lly worked, but there are
had been placed in front
ounded by a stone wall
area associated with a

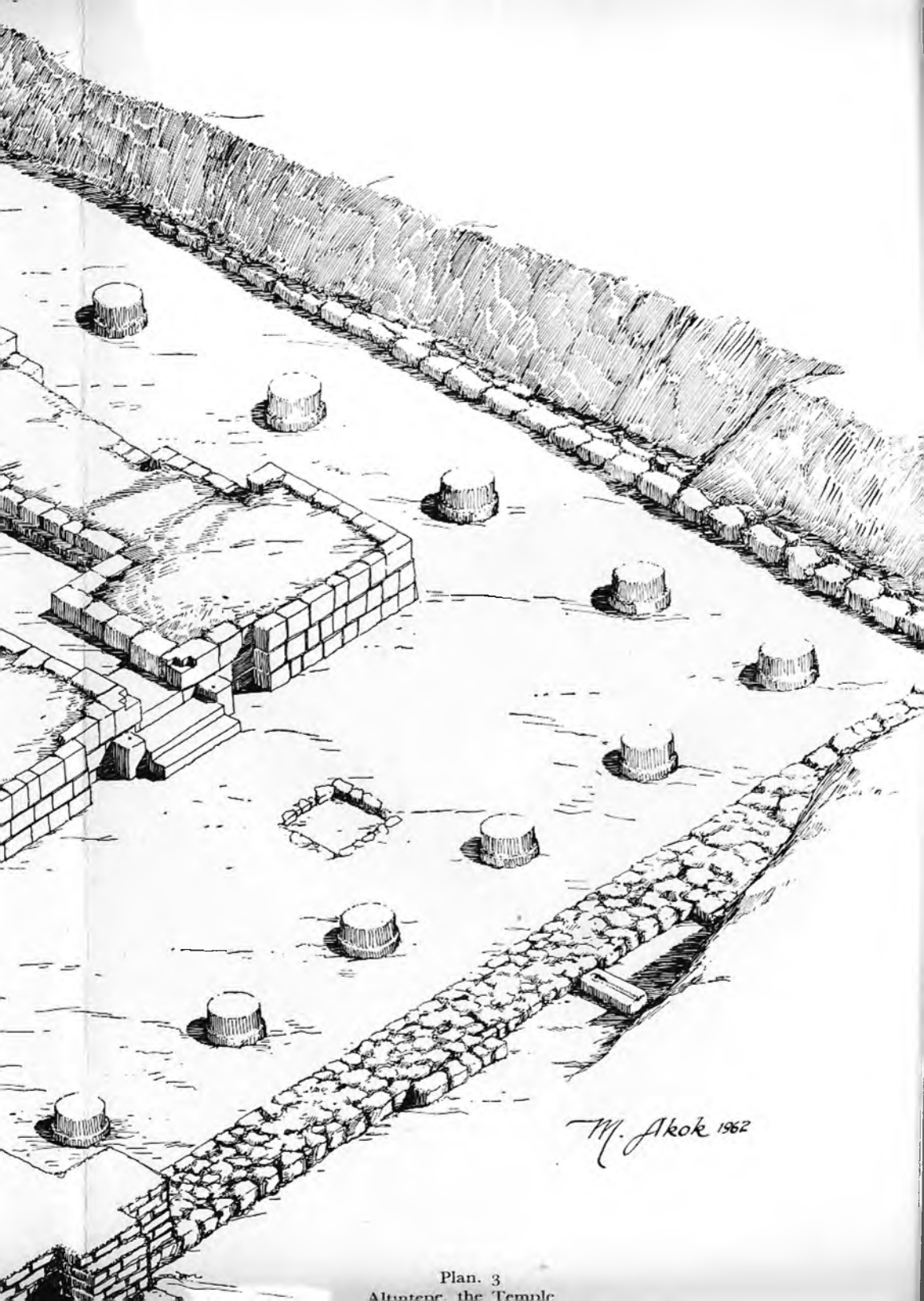
Teisebaini, 1955.

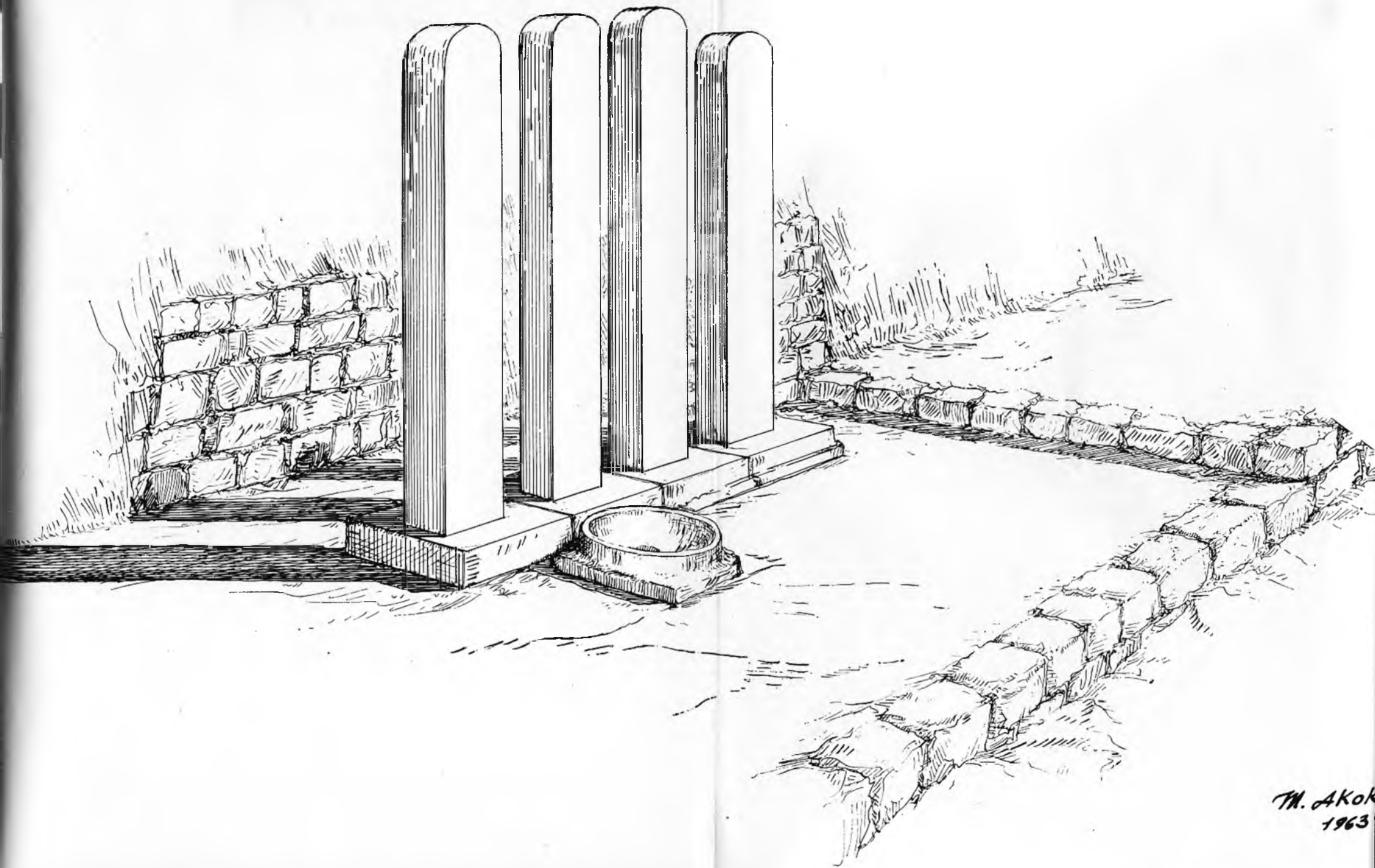

Plan. 2
Altuntepc, Plan of the Temple and Audience-Hall

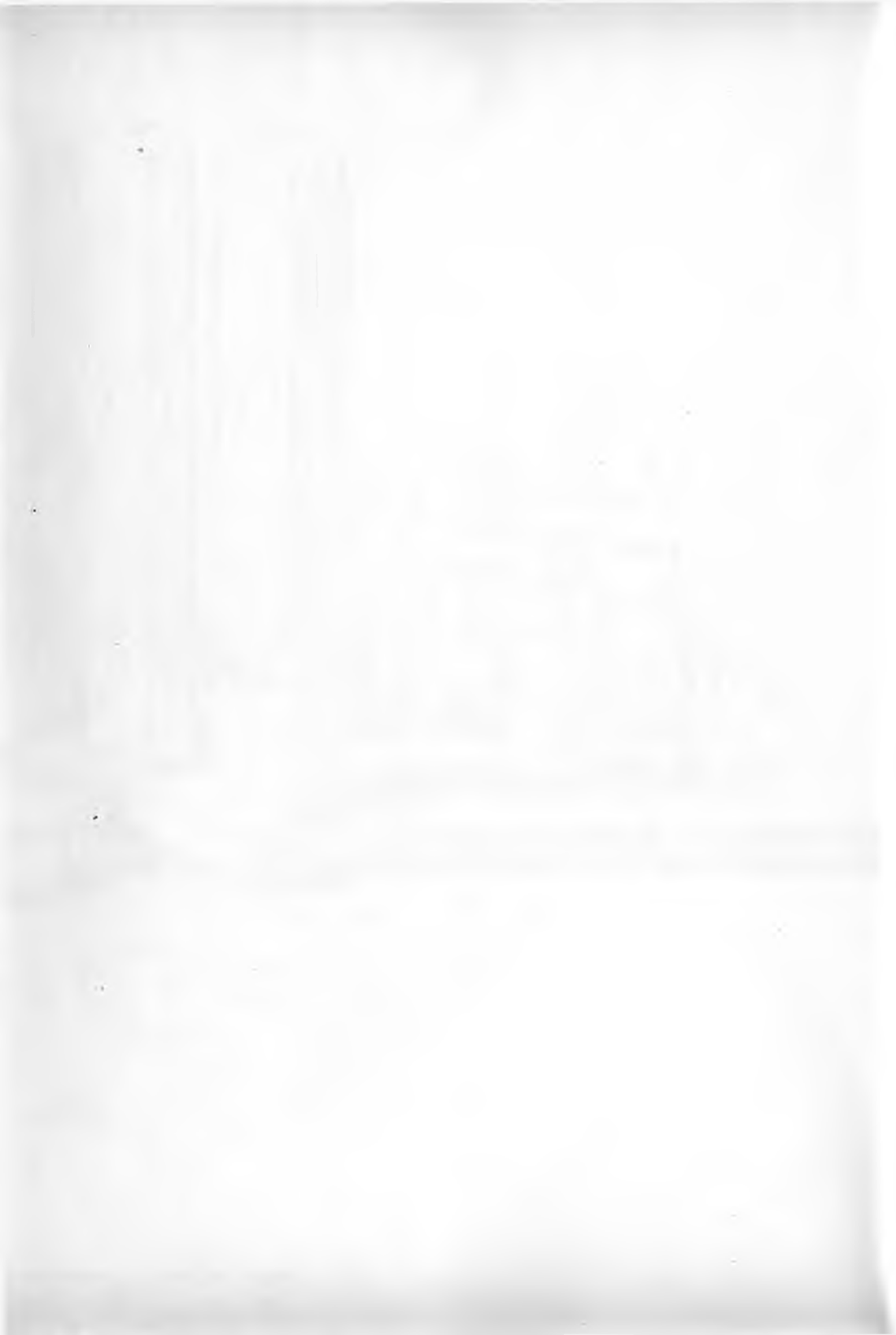

Plan. 3
Alutepé, the Temple

Th. Akok
1963

Fig. 2 — Altintepe, perspective Reconstruction of the Open - Air Temple

funerary cult. A stamp-seal impression published by Lehmann-Haupt depicts a human figure praying in front of such an upright stone¹⁴. This type of cult-place is peculiar to the Urartians and related to the cult of the dead.

Altintepe was far from Assur and surrounded by high, impenetrable mountains. Its geographical situation had protected it from the Assyrian attacks, and therefore its monumental buildings were not destroyed or robbed by the Assyrian armies, when Tušpa, modern Van, and Muşasır were badly destroyed. It seems to have been abandoned. Its inhabitants left the fortress before a vanguard of enemy forces reached the plain of Erzincan from the East.

Ankara

Tahsin ÖZGÜÇ

¹⁴ Lehmann-Haupt, *Armenien Einst und Jetzt*, II/2, p. 549 and 598; B. B. Piotrowsky, *Vannskaié Tsarstvo (Urartu)*, Moskova 1959, fig. 73.